
FINANCE AND ACCOUNTING CONCEPTS IN PROFILED SECONDARY EDUCATION IN BULGARIA

James Jolovski

VUZF, Bulgaria, dyolovski@vuzf.bg

Abstract: The topic of financial literacy in Bulgaria has been the subject of considerable interest in the last decade. On the one hand, it can be considered at the basic level that every person needs in managing personal finance. On the other hand, it is also related to building professional knowledge and skills that guarantee a successful career.

The integration of basic concepts from the field of financial literacy in Bulgaria began in the context of the introduction of entrepreneurship. Even before the beginning of the century, it found its place in the Bulgarian education system through various programs and initiatives outside of formal education. In entrepreneurship, two areas of financial literacy can also be distinguished. The first of them is related to the management of personal finances, and the second – of corporate (and especially of startups).

The Preschool and School Education Act that came into force in 2016 introduced technology and entrepreneurship as a compulsory subject for students from grades 1 to 9, which includes specific learning outcomes and concepts from the field of financial literacy in the curricula approved by the Ministry of Education and Science.

Profiled training in entrepreneurship in grades 11 and 12 builds significantly on them. It covers a wide range of concepts and competencies in the fields of economics, finance, accounting, management, marketing. Profiled training in entrepreneurship began in 2020/2021 school year, and in 2022 the first classes under the new programs graduated.

Until now, the main approach to preparing students for their future careers in these fields has been through vocational education. However, the inclusion of these topics in the curricula for profiled education provides an alternative option. Even if the students do not start their own business, they are adequately prepared to take up positions in the field of economics. At the same time, entrepreneurship training has laid the foundations of proactiveness in the workplace (the so-called internal intrapreneurship).

The paper focuses on the learning outcomes and new concepts in finance and accounting in the entrepreneurship curricula for grades 11 and 12. Since they are integrated in the various modules, it is necessary to carry out an analysis that will serve as a basis for their systematization.

The findings of this research can be applied broadly. For instance, they can be used in the subsequent updating of curricula, as well as in the development of curricula for elective modules. The findings are also useful for higher education institutions that offer programs in the relevant fields, as they receive information about the basic level at which the graduates of profiled training in entrepreneurship start their higher education.

Keywords: finance, accounting, financial literacy, profiled education

ФИНАНСОВО-СЧЕТОВОДНИ КОНЦЕПЦИИ В ПРОФИЛИРАНОТО СРЕДНО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ

Джеймс Йоловски

ВУЗФ, България, dyolovski@vuzf.bg

Резюме: Темата за финансовата грамотност в България е предмет на значителен интерес през последното десетилетие. От една страна, тя може да се разглежда на базово ниво, необходимо на всеки човек при управлението на личните финанси. От друга страна, тя е свързана и с изграждането на професионални знания и умения, които да гарантират успешна кариерна реализация.

Интегрирането на базови понятия от сферата на финансовата грамотност в България започна в контекста на утвърждаването на предприемачеството. Чрез различни програми и инициативи, още преди началото на века, то намери своето място в българската образователна система под различни форми извън формалната подготовка. В предприемачеството също могат да се обособят две направления на финансова грамотност. Първото от тях е свързано с управлението на личните финанси, а второто – на корпоративните (и най-вече – на стартиращите предприятия).

Включването на предмета *технологии и предприемачество* в задължителната подготовка на учениците от 1. до 9. клас със Закона за предучилищното и училищното образование в сила от 2016 година въведе конкретни

очаквани резултати и понятия от сферата на финансовата грамотност в учебните програми, утвърдени от Министерството на образованието и науката.

Профилираното обучение по предприемачество в 11. и 12. клас ги надгражда съществено. В него са заложили широк кръг от понятия и компетентности в областите икономика, финанси, счетоводство, мениджмънт, маркетинг. Профилираното обучение по предприемачество започна през учебната 2020/2021 година, като през 2022 година завърши първият випуск по новите програми.

До 2016 година основният подход за подготовка на учениците за кариерна реализация в разглежданите сфери е чрез професионалното образование. Включването на такива теми в учебните програми за профилираното обучение обаче предоставя алтернативна възможност. Дори ако обучаемите не се насочат към стартирането на собствен бизнес, те имат подходяща подготовка да заемат позиции в областта на икономиката. Същевременно предприемаческото обучение е създавало основата да бъдат проактивни на работното си място (т.е. да проявяват т.нар. вътрешно предприемачество).

Настоящият доклад се фокусира върху очакваните резултати и новите понятия от областта на финансите и счетоводството в учебните програми по предприемачество за 11. и 12. клас. Тъй като те са интегрирани в различните модули, е необходимо да се осъществи анализ, който да послужи като база за систематизирането им.

Предназначението на изводите от изследването е широко. Те могат да се използват например при последващо актуализиране на учебните програми, както и при разработването на учебни програми за избираеми модули. Изводите са полезни и за висшите училища, които предлагат програми в съответните области, тъй като получават информация за базовото ниво, с което започват своето висше образование завършилите профилирано обучение по предприемачество.

Ключови думи: финанси, счетоводство, финансова грамотност, профилирано обучение

1. ВЪВЕДЕНИЕ

В България изграждането на знания и умения в сферата на финансите и счетоводството традиционно е приоритет на висшето и на професионалното образование. В профилираното са засегнати единични концепции в рамките на предмети като география и икономика или математика. С приемането на Закона за предучилищното и училищното образование – ЗПУО (2015) обаче условията в това отношение се променят значително. Въведен е предметът *технологии и предприемачество* в общообразователната подготовка на учениците от 1. до 9. клас.

В начален етап – от 1. до 4. клас, делът на предприемачеството в него е силно ограничен (Delinesheva, 2019; Цанев & Делинешева, Обучението по предприемачество в начален етап като част от технологичното обучение в условията на съвременната електронна среда, 2019). Въпреки това още там са въведени базови понятия по финансова грамотност (например личен бюджет, доход, разход и др.). В прогимназиален етап – от 5. до 7. клас, значително се повишава делът на знанията и уменията в сферата на икономиката. В първи гимназиален етап – 8. и 9. клас, резултатите в сферата на технологиите намаляват съществено – те заемат един от общо пет раздела (Делинешева & Йоловски, 2021). Останалите четири раздела са насочени най-вече към: кариерно ориентиране, икономика и управление.

В учебните програми са заложили множество очаквани резултати, свързани с разнообразие от компетентности и понятия. Докато разделът „професия и кариера“ е фокусиран най-вече към кариерно ориентиране, то в останалите три раздела – „пазарна икономика“, „предприемачески процес“ и „предприемаческа инициатива“ са включени концепции от икономика (микро- и макро-), финанси (публични, корпоративни, парична теория), счетоводство (управленско и финансово), маркетинг, предприемачество и иновации, мениджмънт и др.

ЗПУО въвежда и профилирано обучение по предприемачество – във втори гимназиален етап (11. и 12. клас). Първият випуск по тези учебни програми започва през 2020/2021 учебна година, а през 2021/2022 година учениците имат възможност да изберат предприемачеството за своя държавен зрелостен изпит.

По тази причина към настоящия етап все още не са налични достатъчни данни, за да се осъществи оценка за успеха на предмета или удовлетворението на обучаемите от него. Необходимо е обаче да се повиши осведомеността относно знанията и уменията, които се усвояват по предприемачество. На първо място, те могат да се възприемат като алтернатива на професионалното образование. Второ, съществуват условия да се предполага, че подготовката на учениците в посочените сфери се подобрява. От своя страна, такава тенденция би следвало да намери отражение и в обучението във висшето образование, доколкото базови концепции вече са усвоени в средното. Трето, знанията и уменията конкретно от финансите и счетоводство кореспондират пряко с приоритизирането на финансовата грамотност у нас. Именно по тази причина, настоящият доклад се фокусира върху концепциите от тази сфера.

2. МЕТОДОЛОГИЯ

Целите и задачите на настоящия доклад са насочени към извеждането на очакваните резултати от обучението профилираното обучение по предприемачество (знания и умения), които са тясно специализирани във финансово-счетоводната сфера. За реализирането им е проведено кабинетно проучване и е осъществен съдържателен анализ. От една страна, предмет на изследването са учебните програми по четирите модула по предприемачество, а от друга – наскоро утвърдената Рамка за финансова компетентност за възрастни – РФКВ (European Union/OECD, 2022), разработена от Европейския съюз (ЕС) и Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР). Резултатите са представени в табличен вид (по модела на съответните учебни програми), за да послужат на бъдещи изследвания, които могат да бъдат насочени към: усъвършенстване и надграждане на учебните програми; адаптиране на учебните програми във висшите училища; анализ за степента на вече интегрираните резултати от РФКВ в средното образование и др.

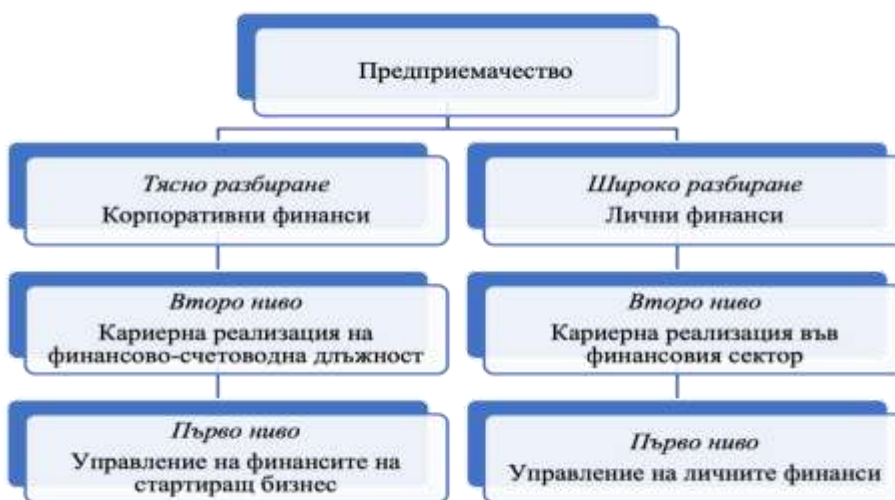
3. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Разглеждането на РФКВ се осъществява в контекста на приоритизирането на финансовата грамотност в България. Интегрирането на базови понятия от тази сфера в образованието у нас започна в контекста на утвърждаването на предприемачеството. Чрез различни програми и инициативи, още преди началото на века, то намери своето място в българската образователна система под различни алтернативи извън формалната подготовка (Вартоник, Христов, & Панайотова, 2016). У нас финансовата грамотност става предмет на значителен интерес от началото на второто му десетилетие.

Авторът приема, че е необходимо финансовата грамотност да бъде систематизирана при разглеждането ѝ в контекста на предприемачеството. Счита се, че могат да се обособят две направления. Едното от тях е свързано с управлението на корпоративните финанси (и най-вече – на стартиращите предприятия), а другото – на личните. Първото може да се разглежда в контекста на тясното разбиране за предприемачество (стартиране на собствен бизнес), а второто – на широкото (превръщането на идеи в действия) (Delinesheva, 2019).

От своя страна, авторът счита, че всяко от тези направления може да се разглежда на две нива (Фиг. 1). Първото от тях е базово. То е необходимо на всеки човек при управлението на личните финанси и на всеки собственик на бизнес – при управлението на корпоративните. Второто е по-високо и е насочено към изграждането на професионални знания и умения, които да гарантират успешна кариерна реализация – при реализация във финансовия сектор (например в банка, застрахователно дружество, пенсионно дружество и др.) или при заемане на финансово-счетоводна длъжност (например финансов директор, счетоводител, финансов анализатор и др.).

Фиг. 1. Направления на финансовата грамотност в профилираното обучение по предприемачество в средното образование

Източник: Собствена фигура на автора

Направлението, свързано с управлението на личните финанси, се развива по-динамично. От една страна, това се дължи на подкрепата на финансовия сектор. Освен за изпълнение на социалните цели, организацията в него са мотивирани да предпочетат тази посока по две причини. Първо, повишаването на базовото (първо) ниво би довело до повече потребители на продукти и услуги в сферата, а съответно и до по-висока устойчивост на сектора. Същевременно тази тенденция би довела и до понижаване на разходите за консултация на клиентите. Второ, изграждането на по-високо (второ) ниво допринася за по-добре подготвени кадри на пазара на труда, които да се реализират като заети във финансовия сектор.

От друга страна, държавното управление също е мотивирано да стимулира финансовата грамотност. Повишаването ѝ е свързано със защитата на потребителите, които са по-предпазливи към потенциални измами. То може да се разглежда и като средство за противодействие на социалното неравенство. И на последно място, нараства вероятността от вземане на рационални решения, които стоят в основата на прогнозирането и иконометричното моделиране (Йоловски, 2021).

Съществено постижение, свързано с ролята на държавното управление в тази посока, е утвърждаването на Национална стратегия за финансова грамотност на Република България (2021). Създадената междуведомствена работна група е ангажирана с утвърждаването на рамка на компетентностите. Очакванията са тя да бъде базирана на утвърдените от ЕС и ОИСР документи. Именно затова е необходимо да се осъществи съдържателен анализ на учебната програма по предприемачество (2018). Такива са частично налични за общообразователната подготовка по технологии и предприемачество (Рупска & Йоловски, 2021) (Йоловски, 2018). Но знанията и уменията във финансово-счетоводната сфера, заложили в учебната програма за профилираното обучение във втори гимназиален етап, не са подробно разглеждани до момента. Фокусът на изследването в доклада попада върху тях, доколкото те кореспондират пряко с РФКВ. Профилираното обучение по предприемачество се осъществява в рамките на четири модула – „Предприемачество и кариерно развитие“, „Пазарна икономика“, „Стартиране на собствен бизнес“ и „Управление на предприемаческата дейност“, всеки от които със собствена учебна програма. В първия от тях не се откриват очаквани резултати, които пряко да кореспондират с финансово-счетоводната сфера. Поради естеството на обучението в първия модул обаче е възможно да се разгледат и изследват редица примери от нея. Очакваните резултати от останалите три модула са представени в Табл 1., Табл. 2 и Табл. 3.

Табл. 1. Очаквани резултати от финансово-счетоводната сфера в модул 2 „Пазарна икономика“

Очаквани резултати	Понятия
Дефинира различията между потребител, спестител и инвеститор Обяснява видовете спестовни сметки Обобщава как спестителят се превръща в инвеститор Разграничава видовете кредити	Спестовни сметки Депозит Потребителски кредит Инвестиционен кредит Търговски кредит
Разграничава понятията „алтернативни разходи“, „пределни разходи“, „пределни ползи“ Оценява значението на компромисния избор при вземане на решение за извършване на алтернативен разход в зависимост от производствените разходи	Алтернативен разход Пределни разходи Пределни ползи Компромисен избор
Определя постоянните и променливите разходи като елементи на себестойността на единица продукция Описва и коментира механизмите на ценообразуване Познава факторите за повишаване на производителността на труда – капиталови и човешки ресурси, управление, технологии Разграничава механизма на ценообразуване на стоки и услуги в зависимост от производствените разходи	Капиталови ресурси Постоянни разходи Променливи разходи Себестойност на единица продукция
Познава същността на парите и обяснява функциите, които те изпълняват Разграничава източниците за финансиране на предприемачеството Обяснява различията между основните финансови инструменти – акции, облигации, инвестиционни кредити Аргументира потребността от счетоводна отчетност на предприемачеството като източник на информация при вземане на управленски решения	Парична маса Парични резерви Депозитен мултипликатор Акции Облигации Финансови пазари Фондова борса Счетоводство на предприемачеството Счетоводен баланс Отчет за приходите и разходите
Изброява и анализира основните функции на държавата като потребител и производител Описва закони, определящи стандарти и правила за защита на конкуренцията, потребителите и опазване на околната среда Обяснява ролята и структурата на държавния бюджет Разбира същността и ролята на данъците като основен източник на държавни приходи Познава нормативната уредба на данъците и разграничава видовете данъци Изследва данъчната политика по отношение на малките и средните предприятия	Държавна намеса в икономиката Обществени услуги Държавен бюджет Нормативна уредба Данъчно законодателство Пропорционален данък Прогресивен данък Преки и косвени данъци Данъчни предпочитания

Източник: Таблица на автора по учебните програми на МОН

Табл. 2. Очаквани резултати от финансово-счетоводната сфера в модул 3 „Стартиране на собствен бизнес“

Познава възможностите и формите за финансово осигуряване Оценява основните правни форми и възможности за избор на подходящи източници за финансиране Дискутира предимствата и недостатъците на възможните форми на финансиране	Източници за финансиране Форми за финансиране
Оценява и избира възможност и форма за финансово осигуряване Процес на рисково финансиране на стартиращо предприятие	Рисково финансиране
Познава изискванията за разработване на финансов план Групира приходите и разходите и планира финансов резултат Представя аргументи за финансова обосновка на идеите си	
Осъзнава необходимостта от бизнес планиране в предприемаческата дейност Познава структурата и характеризира отделните елементи на бизнес плана Ориентира се в процеса на бизнес планиране	
Защитава идеите си за проектиране, производство, предлагане и получаване на финансов резултат	

Източник: Таблица на автора по учебните програми на МОН

Табл. 3. Очаквани резултати от финансово-счетоводната сфера в модул 4 „Управление на предприемаческата дейност“

Познава и описва процеса на планиране и разработване на план Познава и прилага планирането като управленски процес – ролите дейностите Познава и разграничава според предварително дефинирани критерии видовете планове – стратегически, тактически и оперативни	Планиране Целеполагане Стратегически план Тактически план Оперативен план
Определя същността на контролирането като управленска функция Описва начините, основните етапи и особеностите на контрола Познава и дискутира предимствата и недостатъците на различни системи за контрол	Контролиране Системи за контрол Методи за контрол
Познава и характеризира различните видове информационни системи Разграничава предимствата и недостатъците на информационните системи	Информационни системи за управление

Източник: Таблица на автора по учебните програми на МОН

В значителна степен първият („Предприемачество и кариерно развитие“) и вторият модул („Пазарна икономика“) от профилираното обучение по предприемачество в 11. и 12. клас надграждат едноименните раздели от технологии и предприемачество в 8. и 9. клас. В третия („Стартиране на собствен бизнес“) и четвъртия („Управление на предприемаческата дейност“) са интегрирани очакваните резултати от „предприемачески процес“ и „предприемаческа инициатива“.

Обучението по модул 2 се осъществява в рамките на 72 учебни часа през 11. клас. Модул 3 се изучава 36 учебни часа през 11. клас и 62 учебни часа през 12. клас. За модул 4 са заложили 62 учебни часа през 12. клас. Общият хорариум за трите модула е 232 учебни часа. Не е възможно обаче прецизно да се определи каква точно част от него е отделена за финансово-счетоводни концепции. В значителна степен това зависи и от подхода, който са избрали авторските колективи на одобрените учебници за профилирана подготовка по предприемачество.

Съществено предимство на ЗПУО е възможността за включване на избираем модул, който да надгражда очакваните резултати, заложили в задължителните. Залагането на очаквани резултати от сферата на финансите и счетоводството в учебни програми, утвърдени от МОН, позволява неговият фокус да бъде финансовата грамотност. От 2021/2022 вече се предлага поне един такъв избираем модул, по който е предложена и примерна учебна програма (Йоловски, 2021). Това подпомага и реализирането на целите на Националната стратегия, доколкото е възможно залагането на резултати от РФКВ в избираемите модули.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Най-значителен е делът на финансово-счетоводните концепции в модул 2 „Пазарна икономика“ от профилираното обучение по предприемачество.. Те пряко кореспондират с учебните програми по счетоводни и финансови дисциплини във висшето образование, както и с резултатите, заложили в РФКВ. При модул 3 част от връзките са косвени (например при бизнес планирането), а при модул 4 преобладават косвените.

От анализа на заложените очаквани резултати се установява необходимост от тяхното усъвършенстване. В учебните програми липсват определени понятия и компетентности, чието усвояване е необходимо за покриването други включени резултати. Част от компетентностите не са формулирани правилно и е необходимо да бъдат редактирани. Преди осъществяването на тази дейност обаче е необходимо да извърши оценка за полезността и удовлетвореността от профилираното обучение по предприемачество. Към настоящия момент обаче учениците, които са преминали през него, са твърде малко, за да бъде осигурен достатъчен обем от данни за анализ.

Въпреки че в учебните програми се наблюдават някои недостатъци, може да се очаква те да допринесат положително в три основни направления. На първо място, профилираното обучение по предприемачество може да се разглежда като частична алтернатива на професионалното в сферата на финансите и счетоводството. Няма съмнение, че подготовката по предприемачество не е толкова специализирана икономически. Предимство е обаче, че обучаемите придобиват знания и умения за стартиране на бизнес. Дори да не се реализират в такава посока, те са придобили подготовка в сферата на финансите и счетоводството.

Второ, те могат да послужат като основа за повишаването на финансовата грамотност и така да подпомогнат реализирането на Националната стратегия. Нейният фокус са личните финанси, но учебните програми са ориентирани и към корпоративните. Трето, те подпомагат изграждането на по-широко базово ниво по финанси и счетоводство, което висшето образование да надгради. По такъв начин допринасят и за професионалната реализация на обучаемите.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Вартоник, Р., Христов, Л., & Панайотова, Т. (2016). Бяла книга на финансовата грамотност в България. София: Инициатива за финансова грамотност.
- Делинешева, М., & Йоловски, Д. (2021). Доклад от картографиране на инициативите в България за развитие на уменията на подрастващите чрез социални иновации/предприемачество и финансова грамотност. София: УНИЦЕФ.
- Закон за предучилищното и училищното образование. (2015).
- Йоловски, Д. (2018). Предимства на методологията на смесеното обучение при преподаването на бюджетирание. София: Джунър Ачийвмънт България.
- Йоловски, Д. (2021). Финанси за предприемачи. София: Образование 5.0.
- Национална стратегия за финансова грамотност на Република България (2021-2025 г.). (2021).
- Рупска, Т., & Йоловски, Д. (2021). Приложение на иновативни технологии при обучението по счетоводство в средното образование. Сборник с научни доклади „Счетоводството – наука, образование, практика – 2021“. София: УИ "Стопанство".
- Учебна програма по предприемачество за 11. и 12. клас за профилирана подготовка. (2018). Министерство на образованието и науката.
- Цанев, Н., & Делинешева, М. (2019). Обучението по предприемачество в начален етап като част от технологичното обучение в условията на съвременната електронна среда.
- Delinesheva, M. (2019). Entrepreneurship education in the national curriculum for primary level in Bulgaria. KNOWLEDGE - International Journal , 277-282.
- European Union/OECD. (2022). Financial competence framework for adults in the European Union.